

Karahanlı Eserlerindeki Söz Varlığı Hakkında

Emek Üşenmez¹

fahemek@gmail.com

ÖZET

Karahanlı Türkçesi Türk dilinin önemli devrelerinden birisini oluşturmaktadır. Bu dönemde yazılan eserler, Türk dil tarihinin karanlık noktalarını aydınlatan ışık niteliğindedir. Karahanlılar döneminin bir geçiş devresi olması devrin önemini artıran bir diğer özellik olmuştur. Türkler bu dönemde Arap ve Fars yazı dillerinden kelime almaya başlamışlardır.

Bu makalede Karahanlı eserlerinin söz varlığı ortaya konulmuştur. Böylelikle Türk dilinin zenginliğini ve kelime hazinesini sayısal verilerle ortaya koymuş oluyoruz.

Anahtar Kelimeler: Karahanlı Türkçesi, Türk dili, Söz varlığı, Kaşgarlı Mahmut, Kutadgu Bilig

ABSTRACT

Karahanlı Turkish have been forming one of the Turk language important period. To written works at this term have been explaining unknowns of Turk language. It is important that Karahanlıs era's to be passing era. Turks have take new words from Arabic and Persian language at this term.

In this article, it was revealed vocabulary of Karahanlı's works. As a result, it was emphasized that Turk 's language have rich vocabulary and it was explained with numerical it.

Key Words: Karahanlı Turkish, Turk Language, Vocabulary, Kaşgarlı Mahmut, Kutadgu Bilig

¹ Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.

Emek ÜŞENMEZ

Giriş

X. yüzyılda Türkler'in İslâmiyet'i kabul etmesiyle Türk devletleri, yavaş yavaş eski kültür sahalarından ayrılıp yeni bir kültür alanına girdiler. Böylece Türkçenin "Eski Türkçe adı verilen İslamiyet'ten önceki dönemi kapanarak XI. yüzyıldan itibaren İslam kültür ve medeniyeti altında gelişme gösteren yeni bir dönemi başladı.

940 yılında Karahanlı Hükümdarı Abdülkerim Satuk Buğra Han'ın İslamiyet'i resmen devlet dini olarak kabul etmesiyle ilk Müslüman Türk devleti kurulmuş oldu. Karahanlılar önce Kaşgar, Balasagun ve Yedisu bölgelerinde kurulup sonra Fergana ve Maverâünnehir şehirlerini de ele geçirerek Türkleştirdiler. Böylece bu devletin sınırları içerisinde Eski Türkçe yazı dilinden gelişen ve Hakaniye Türkçesi veya Karahanlı Türkçesi diye adlandırılan yazı dili ile İslami bir Türk edebiyatı oluşmaya başladı (Özkan, 2004: 62-63).

MALZEMELER

Yusuf Has Hacib'in kaleme aldığı Kutadgu Bilig adlı eserdeki toplam kelime sayısı 2961'dir. (Hacıeminoğlu, 2003: 2) Atebetü'l-Hakayık, Kur'an Tercümelere ve Dîvânü Lügâti't-Türk'teki kelimelerin büyük kısmı birbiri ile aynı olan sözlerden ibarettir. Zaten Dîvânü Lügâti't-Türk bir sözlük çalışması olduğu için bu eserde geçen kelimelerin pek çoğu dönemin diğer dört çalışmasında da kısmen mevcuttur. Ahmet Bican Ercilasun, Karahanlı Türkçesi ile yazılmış eserlerdeki kelimeleri toplayıp ortak olanları çıkararak Karahanlı Türkçesinin kelime hazinesi hakkında tahmini bir fikir edinmenin mümkün olacağını belirterek bu sayının on bini aşacağını söyler (Ercilasun, 2004: 358). Nitekim Ahmet Bican Ercilasun'un bahsettiği bu hesaplama tarafımızdan yapılmış olup Karahanlı Türkçesinin söz varlığı 11519 olarak tespit edilmiştir.

Karahanlı Türkçesinin ve Türk dilinin en önemli eserlerinden olan Dîvânü Lügâti't-Türk'te ortalama sekiz bin (8000)¹ maddelik kelime yer almaktadır. Eserin müellifi Kaşgarlı Mahmut çalışmasına sadece yaygın olarak kullanılan sözleri aldığını belirtmiştir. Bir başka ifade ile Kaşgarlı Mahmut, fazlaca kullanılmayan Türkçe sözleri çalışmasına almamıştır. Ayrıca dönemin diğer eserlerinde yer alan Arap ve Fars kökenli kelimeler Dîvân'da yer almamıştır. Dîvânü Lügâti't Türk'te yabancı kaynaklı kelime olarak az sayıda Çince, Moğolca, Soğdakça kelimeler yer almaktadır. Öyleki bu kelimeler o dönem içerisinde Türkçe sayılan yani Türkçeleşmiş sözlerdir. Kaşgarlı Mahmut'un kullandığı kelimeler "Karahanlı Türkçesi" diye tabir

¹ Bu sayı madde başı olarak toplam 8624'tür.

Karahanlı Eserlerindeki Söz Varlığı Hakkında

edilen Türk dili devresinin kelimeleridir. Fakat esas itibarı ile Kaşgarlı Mahmut tafsilatlı bir dil çalışması yaptığı için bazı Türk boylarının ağızlarında kullanılan kelimeleri de bu meşhur eserine yansıtmıştır.

Karahanlı Türkçesiyle yazılmış eserlerdeki söz varlığını şu şekilde belirledik:

	İsim	Fiil	Toplam
Dîvânü Lügâti't-Türk	5147	3477	8624
Kutadgu Bilig	2015	946	2961
Atebetü'l-Hakayık	943	363	1306
Kur'an Tercümesi	1425	574	1999
Divân-ı Hikmet	1881	327	2208
<hr/>			
<i>Genel Toplam</i>	11411	5687	17098

Hazırladığımız Karahanlı Türkçesi Sözlüğündeki toplam kelime sayısı ise madde başı olarak **11519'** dur.¹

Yukarıda verdiğimiz sayısal veriler XI ve XII. yüzyıl Türkçesi için çok önemli bir rakamdır. Bu kelimelerin büyük çoğunluğunun Türkçe kökenli olduğu gözden ırak tutulmamalıdır.

Atebetü'l-Hakayık, Kutadgu Bilig, Dîvân-ı Hikmet, Kur'an Tercümesi adlı eserlerden gelişigüzel aldığımız aşağıdaki Arapça ve Farsça kökenli kelimeler daha XI. yüzyıl başlarında dilimizde çok sayıda alıntı kelimenin olduğunu göstermektedir.²

¹ Bu sayım tarafımızdan yapılmıştır. Sayım sırasında sadece madde başı kelimeler dikkate alınmıştır.

² Karahanlı Türkçesi devresi Türk milleti için bir geçiş dönemi oluşturmaktadır. Türklerin bu dönemde İslâm dinine girmesi sonucunda her alanda olduğu gibi dil sahasında da dikkate

Emek ÜŞENMEZ

Øaded (KB, AH)	berāber (AH, KT)
Øādet (AH, DH)	bülend (AH)
Øadl (AH)	cān (KB, AH, DH, KT)
Øamel (KB, AH, DH, KT)	cihān (B, DH)
Øafv (AH, KT)	cādu (KT)
Øahd (AH, DH, KT)	dāru (KB)
bañil (KB, AH, DH)	dermān (AH)
beyØet (KT)	dil (AH, DH)
bedel (KB, AH, DH)	dost (KB, AH, DH, KT)

Karahanlı dönemi eserlerinden *Dîvân-ı Hikmet*, *Atebetü'l-Hakayık* ve *Kutadgu Bilig*, dinî tasavvufî içerikli eserler olduğu için, bu eserlerdeki alıntı kelimelerin (Arapça, Farsça) büyük çoğunluğu dinî tasavvufî terimlerdir.¹ Bu kelimelerden bazıları şunlardır:

hāmd (KB, AH, DH, KT)	ñayrāt (KT)
hāmır (KT)	hayrān (DH)
hāmijyet (KT)	ñazīne (KB, KT)
mazlūm (DH)	helāk
māye (KB)	himmət (KB, AH, DH)
taØāt (KB, DH, KT)	hikmet (KB, DH, KT)
şerīØat (DH, KT)	horsend (DH)

Dinî tasavvufî kelimelerin en fazla geçtiği eser *Dîvân-ı Hikmet*'tir. Bunda Hoca Ahmet Yesevî'nin bir tarikat şeyhi olması ve müridlerine tasavvuf ilmini öğretmesi esas teşkil eder. (Eraslan, 2000:11) Bu yüzdendir ki *Dîvân-ı Hikmet*'te geçen kelimelerin pek çoğu Arap ve Fars kökenlidir. Zaten

değer değişmeler yaşanmıştır. Mesela ilk Kuran tercümeleleri de bu dönem içerisinde yapılmış ve din etkisi ile dilimize Arapça ve Farsça kelimeler girmiştir.

¹ Terimler hakkında daha geniş bilgi almak için bakınız. Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, İstanbul, 2000.

Karahanlı Eserlerindeki Söz Varlığı Hakkında

Karahanlı dönemi eserleri içerisinde en çok Arapça ve Farsça kelime Dîvân-ı Hikmet'te yer alır.

Dinî tasavvufî kelimelerin çoğunlukta olduğu bir diğer dönem eseri ise Atebetü'l-Hakayıktır. Hatta Edip Ahmet Arapça ve Farsça kelime kullanma hususunda biraz ileri gittiği için Ahmet Caferoğlu tarafından eleştirilmiştir. (Caferoğlu, 2000: 78-79)

Karahanlı Türkçesi eserlerindeki Arapça ve Farsça kelimelerin sayı olarak dökümü şu şekildedir:¹

	<i>Arapça</i>	<i>Farsça</i>	<i>Toplam</i>	<i>Oran</i> ²
Kutadgu Bilig	334	79	413	%14
Atebetü'l-Hakayıktır	251	103	354	%27
Kur'an Tercümesi	357	177	534	%27
Divân-ı Hikmet	763	588	1351	%61
<hr/>				
<i>Genel Toplam</i>	1705	947	2652	%16

Yukarıdaki sayısal döküm bizlere Karahanlı Türkçesi eserlerindeki Arapça ve Farsça kelimelerin oranları hakkında dikkate değer bilgiler vermektedir. Verilen değerler ışığında *Kutadgu Bilig*, eserler içinde en sade olduğu sonucu çıkmaktadır. *Kutadgu Bilig*'ten sonra yazılan eserlerde ise Arapça ve Farsça kelimelerin oranlarının giderek arttığını görmekteyiz. Bizce bu artışlardaki etkenlerin başında, eserlerin dinî tasavvufî içerikli olması gelmektedir. Dîvân-ı Hikmet dil açısından sağlam bir kaynak sayılmamaktadır (Köprülü, 2004: 220).

¹ Sayımlar madde başı olarak yapılmıştır.

² Oranlar her bir eserin toplam kelime sayısına göre ayrı ayrı hesaplanmıştır. Bir önceki sayısal dökümde Karahanlı eserlerindeki kelimelerin toplam sayıları isim ve fiil olarak ayrıca verilmiştir.

Emek ÜŞENMEZ

SONUÇ

1. Karahanlı Türkçesi, Türk dilinin en önemli safhalarından birisini oluşturmaktadır. Döneme ait eserler, sayı bakımından fazla bir yekun tutmaz. Fakat Türk dilinin söz varlığını anlatmaya yetecek nitelikte sayılır denilebilir.
2. Dönem eserleri içerisinde kelime hazinesi bakımından en büyük eser kuşkusuz Dîvânü Lügâti't-Türk'tür. Toplam 8624 kelime yer almaktadır.
3. Karahanlı Türkçesiyle yazılmış eserlerden dil bakımı yönünden en sağlam eser ise Kutadgu Bilig'tir. Bu eserin toplam kelime sayısı 2961 olarak tespit edilmiştir.
4. Atebetü'l Hakayık gerek dil gerek imlâ açısından dönemin diğer eserlerine göre daha zayıftır. Toplam 1306 kelime yer almaktadır.
5. Dîvân-ı Hikmet Karahanlılardan kalma bir eserdir. Fakat eserin yazıldığı döneme ait bir nüshası henüz elimize geçmemiştir. Bu yönüyle eserin söz varlığı çok tutarlı sayılamaz.
6. Kur'an Tercümesinin söz varlığı, yabancı kelimelere doğrudan karşılık verilerek oluşturulduğu için önemlidir.
7. Kâşgarlı Mahmud, meşhûr eserine halk arasında fazla kullanılmayan kelimeleri almadığını belirtmiştir. Ayrıca Müslüman olmayan Türk boylarından da kelimeler almamıştır (Özkan, 2004: 68). Bu durum göz önüne alındığında Türk dilinin o devirdeki kelime sayısının, söz varlığının daha fazla olduğu söylenebilir.
8. Karahanlı Türkçesinin söz varlığının büyük bir kısmı bugünkü Türk lehçelerinde yaşamaya devam etmektedir (Ercilasun, 2004: 358).

KAYNAKLAR

- ARAT, R.R. (1999) Kutadgu Bilig I Metin, TDK Yay., Ankara.
- ARAT, R.R. (1992) Edib Ahmed b. Mahmud Yükneki. Atebetü'l-Hakayık, 2. baskı TDK Yay., TDK Yay., Ankara.
- ARAT, R.R. (1979) Kutadgu Bilig III İndeks (Hzl: Kemal Eraslan, Osman Fikri Sertkaya, Nuri Yüce), Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Edebiyat Fakültesi Basımevi., İstanbul.
- ATA, A. (2004) Karahanlı Türkçesi-Türkçe İlk Kur'an Tercümesi, TDK Yay. , Ankara.
- ATALAY, B. (1943) Dîvânü Lügât-it-Türk Tercümesi I-II-III; IV. Endeks, TDK Yay. , Ankara.
- BİCE, H. (1993) Hoca Ahmet Yesevi Dîvân-ı Hikmet, Diyanet Vakfı Yay. , Ankara.
- CAFEROĞLU, A. (2000) Türk Dili Tarihi I-II, Enderun Yay., İstanbul.
- CAFEROĞLU, A. (1999) Kâşgarlı Mahmut, MEB Yay., İstanbul.
- CEBECİOĞLU, E. (2005) Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü, Anka Yay., İstanbul.
- ERASLAN, K. (2000) Dîvân-ı Hikmet'ten Seçmeler, 4. baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı Yay.
- ERCİLASUN, A.B. (2004) Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi, Akçağ Yay. , Ankara.
- HACIEMİNOĞLU, N. (2003) Karahanlı Türkçesi Grameri, TDK Yay. , Ankara.
- ÖZKAN, M. (2004) Tarih İçinde Türk Dili, Filiz Kitabevi, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, M.F. (2004), Türk Edebiyatı Tarihi, Ankara: Akçağ Yay.
- TÜRK DİL KURUMU (2000) İmlâ Kılavuzu, TDK Yay. , Ankara.
- TÜRK DİL KURUMU, (1998) Türkçe Sözlük I-II, 19. baskı, Ankara: TDK Yay.